

Anna Paluszak-Bronka

Uniwersytet Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy
ORCID 0000-0001-6494-8931

OKREŚLENIA CHORÓB W DZIEWIĘTNASTOWIECZNYM PORADNIKU MEDYCZNYM JÓZEFA ZMIJEWSKIEGO

O Józefie Zmijewskim – autorze rękopiśmiennego opracowania *Metoda leczenia środkami dotąd nieużywanymi najtrudniejsze cierpienia usuwająca, Na wielu osobach sprawdzona jako nieomylna. Z dołączeniem wykazu osób uleczonych w szpitalach jako za nieuleczalnych uznanych na dowód i poparcie Metody* [dalej *Metoda*] – nie wspominają słowniki biograficzne i encyklopedie. Nie udało się mi też odnaleźć żadnych opracowań naukowych, w których opisano sylwetkę i życiorys Zmijewskiego. Przyjąwszy jednak założenie, że każde dzieło ludzkie nosi cechy jego twórcy, przejrzałam rękopis *Metody* pod kątem cech językowych¹ i zawartych w nim komentarzy odautorskich, by na ich podstawie znaleźć jak najwięcej informacji o Zmijewskim. Dzięki nim udało się mi odtworzyć kilka faktów z jego biografii. Ustaliłam, że żył w XIX wieku, może też w pierwszych dziesięcioleciach następnego stulecia. Pochodził z rodziny szlacheckiej osiadłej na Mazowszu. Na pewno otrzymał staranne wykształcenie. W dorosłym życiu zajmował się głównie leczeniem, chociaż – jak sam wspomina – do „kasty lekarskiej” nie należał². Wnioskować z tego można, że nie posiadał formalnego wykształcenia medycznego. Piastował też urząd w łomżyńskim oddziale Towarzystwa Kredytowego Ziemskiego. Poza tym angażował się w działalność konspiracyjną, za co został ska-

¹ O eksploracji języka w celu poznania autora pisało wielu badaczy. Ich rozważania znajdują się w rozprawie *Język osobniczy jako przedmiot badań lingwistycznych* [1988].

² Świadczy o tym jego wpis: „Gdybym doczekał zwycięstwa w walce o środki leczenia, z pewnością zyskałbym imię lekarza eklektyka, ale wątpię!” [*Metoda* 1888: XXIV]. Poza tym nie cieszył się uznaniem wśród medyków akademickich: „Ile to nagań, napaści, obmowy, wysmiewania i odgrozek, ja sam dotąd przeżyłem, wszystko ze strony Doktorów i ich Satelitów Felczerów, bo ci trzymają rozumie się z tamtymi. A żaden nieporozumiewał się ze mną o sposoby leczenia” [*Metoda* 1888: XIX].

zany najpierw na więzienie, a później na banicję. Podczas emigracji mieszkał (nie wiadomo jak długo) w Turcji [Paluszak-Bronka 2018: 123–137].

Poradnik Zmijewskiego, datowany na 1888 rok, składa się z kilku części. W pierwszej, zwanej *Wstępem* [s. I–XXIV] autor rozważa o zdrowiu oraz wymienia główne przyczyny wszelkich dolegliwości. Opisuje też wynaleziony przez siebie specyfik zwany sindonią, który „składa się z wielu nalewek na czystym i mocnym Spirytusie” [*Metoda* 1888: XI]. Na stronach od 1 do 269 (w rzeczywistości do 170, ponieważ w paginacji nastąpił błąd i zamiast stron 168, 169 i 170 mamy odpowiednio 268, 269 i 270) znajduje się alfabetycznie ułożony (od *absces* do *żółtaczka*) i numerowany opis jednostek chorobowych. Łącznie jest ich 216. Autor najpierw podaje nazwę schorzenia (gdzie choroba ma określenia synonimiczne, wymienia je), w dalszej kolejności opisuje symptomy, przyczyny i sposoby leczenia omawianej dolegliwości. Od strony 270 (w rzeczywistości od 170) do 193 znajdują się *Dopiski*, czyli dodane opisy nowych środków terapeutycznych – najczęściej autor rękopisu powołuje się tu na nowiny z codziennej prasy, podaje przepisy na mieszanki ziół, lecznicze wody, maści, olejki. Po stronie 193 znajduje się dziesięć kart niepaginowanych, na których w porządku alfabetycznym wymienione zostały wszystkie choroby opisane w dziele. Ten spis treści zamyka zapis: „Uwaga. Przepisy na Mascie, Olejki, Wody gojące i przygotowanie Syndoni patrz zaraz przed Spisem Alfabetycznym. Ostatecznie przejrane d. 10/4./1888. J. Zmijewski” [*Metoda* 1888: strona bez paginacji]. Do zabytku dołączone zostały także dwie luźne karty (z 1891 r.), zawierające wskazówki, jak przygotować maść ssącą i gojącą. Na marginesie jednej z nich znajdujemy dedykację: „W. Matce Ludwice” i dopisane inną ręką: „Ks. F. Jajko”, co może dowodzić, że rękopis ten należał do sióstr kapucynek z Przasnysza³, które przekazały go księdzu Fortunatowi Jajce.

Ostatnim właścicielem *Metody* był zmarły w 2017 roku Mariusz Bondarczuk⁴, który zabytek ten nabył wiele lat temu od przypadkowej osoby – handlarza staroci. Skąd człowiek ten wszedł w jego posiadanie, Bondarczuk nie potrafił odpowiedzieć (korespondencja z 28 października 2016 r.). Obecnie rękopis jest w posiadaniu spadkobierców Bondarczuka.

W artykule tym zamierzam opisać określenia⁵ jednostek chorobowych notowanych w *Metodzie*. Wydzieliłam je z tekstu zabytku z uwagi na ich ogólny charakter. Oznacza to, że mogą się odnosić do różnych schorzeń. W polu moich zainteresowań nie znajdują się zatem wyrazy (określniki), wprawdzie opisujące i precyzujące przebieg lub pochodzenie dolegliwości, ale wchodzące w stałe, utarte

³ Matka Ludwika należała do zgromadzenia kapucynek w Przasnyszu, w którym ojciec F. Jajko był kapelanem w latach 1877–1911 [Drwęcki 2003: 98; Czaplicki 2005: 190].

⁴ Mariusz Aleksander Bondarczuk (1948–2017) – wybitny przasnyski dziennikarz i regionalista, <https://bliskopolski.pl/leksykon/mariusz-bondarczuk/> [dostęp 19.10.2020].

⁵ Poprzez określenie rozumiem za *Uniwersalnym słownikiem języka polskiego* pod red. Stanisława Dubisza ‘słowo lub wyrażenie charakteryzujące kogoś lub coś, określnik, epitet’ (USJP III: 1236).

połączenia i tworzące nazwy odrębnych chorób, np.: *angielska* choroba ‘krzywica’, *galopujące* suchoty ‘daw. ostre zapalenie płuc na tle gruźliczym’, *wielka* choroba ‘epilepsja’, zaraza *morowa* ‘dżuma’. Pomijam też zestawienia, których na podstawie kontekstu nie da się jednoznacznie zidentyfikować i powiedzieć, o jakim schorzeniu wspomina autor poradnika, ale ich struktura wskazuje, że odnoszą się one do konkretnej jednostki chorobowej, np.: choroba *nerkowa*; choroba *wątroby*.

Kilkupłaszczyznowa analiza materiału koncentruje się na semantyce, strukturze formalnej oraz pochodzeniu wyekscerpowanych określeń.

Zmijewski charakteryzuje schorzenia ze względu na mechanizm, sposób ich powstania⁶. Wyróżnia zatem choroby:

– **dziedziczne**: ‘które przenoszą się z rodziców lub przodków na potomstwo’ [SL; SW; SJPdor⁷]: „Jeżeli choroba liszajowata pochodzi z rodziców czyli że jest dziedziczną w tym razie obok postępowania powyżej oznaczonego, należy pic klejek lniany z 1/3 mleka” [Metoda 1888: 101–102]; (epilepsja) „Może być także dziedziczną” [Metoda 1888: 66]; „Suchoty mogą być przypadkowe lub dziedziczne” [Metoda 1888: 141]. Podstawą nazwy *dziedziczny* jest rzeczownik osobowy *dziedzic* z psł. **děditь* ‘potomek dziadka, spadkobierca po dziadku, potomek rodu dziedziczący po przodkach’ [Brückner 2000: 107; Boryś 2008: 139–140; Kleszczowa 2003: 37].

Określenie to notują słowniki terminologii lekarskiej z XIX i początku XX w. [STLP 1881: 438; SLP 1905: 573]. Obecnie w ujęciu medycznym *dziedziczenie* to ‘przekazanie informacji genetycznych z rodziców na potomstwo’ [MEM 1979: 270; WSM 1996: 312], a zatem *choroba dziedziczna* to ta, która została przekazana genetycznie;

– **epidemiczne**: ‘powszechnie panujące, które wielu ludzi w jednym miejscu napadają’ [SL], innymi słowy: ‘nagminne’ [SW], ‘zarazliwe, zakaźne, szerzące się szybko, atakujące wielką liczbę ludzi’ [SJPdor]: „Co gorsza że febra żółta jest zarazliwą tyle, ile jest każda choroba epidemiczna” [Metoda 1888: 72]; „Kaszel kurczowy, zaziębienie, gryppa, katar epidemiczny” [Metoda 1888: 88]; „W biegunce epidemicznej do której przystępuje zapalenie kiszek lub wątroby, albo gorączka flegmista, natrzyć brzuszek, krzyże, boki Syndonią” [Metoda 1888: 41]. Derywat *epidemiczny* wywodzi się od gr. słowa *epidēmia*⁸ ‘wizyta, pobyt’, ‘zaraza, epide-

⁶ Dzisiaj określilibyśmy je chorobami ze względu na patogenezę (z gr. *páthos* ‘choroba, cierpienie’ i *gēnesis* ‘pochodzenie’), ale pojęcie patogenezy jest szersze od użytego w tej pracy. Wskazuje bowiem nie tylko na mechanizm powstawania choroby, ale także na jej rozwój w organizmie [MEM 1979: 157; WSM 1996: 981]. W odróżnieniu od etiologii patogenezą nie zajmuje się określeniem czynnika chorobowego, tzn. że nie ma ona na celu wskazanie czynnika chorobotwórczego, do których zalicza się czynniki: biologiczne (wirusy, bakterie, obleńce); fizykochemiczne (promieniowanie, głębie, zanieczyszczenia); społeczne (stres, brak akceptacji, nieodpowiednie warunki życia); genetyczne (zmiany w budowie genów, poligeniczność), ale w jaki sposób ten czynnik dostaje się do organizmu i wywołuje daną chorobę.

⁷ Przy słownikach tych nie podaję numeru tomu oraz strony, gdyż są one powszechnie znane i łatwo dostępne w Internecie.

⁸ Judyta Iwańska w artykule *Znaczenie terminu epidemia w starożytnej literaturze grecko-rzymskiej. Próba analizy na wybranych przykładach* wykazała, że słowo *epidemia*, użyte prawdo-

nia', 'miejscowa choroba', co z kolei pochodzi od *epidemos* 'miejscowy, krajowy', 'przybysz, osiadły, tutejszy', 'epidemiczny, tutejsza choroba' [Kopaliński 2000: 153; Iwańska 2014: 175; Zieliński 2019: 233]. W odniesieniu do chorób nazwy tej po raz pierwszy użył Hipokrates w dziele *O epidemiach*. Określała ona jednostki chorobowe, które w danej porze roku atakowały populację zamieszkującą jakiś teren [Iwańska 2014: 179; Zieliński 2019: 233]. STLP i SLP nie notują. Współcześnie określenie *epidemiczna* występuje niezwykle rzadko, zastąpiło je nazwanie *nagminna*, czyli 'choroba szeroko rozpowszechniona', które nie oznacza tylko i wyłącznie chorób zakaźnych [WSM 1996: 185], lub *transmisyjna* 'zakaźna' [MEM 1979: 158];

– **nabyte**: 'te, które można nabyć' [SL], a więc 'niewrodzone' [SW; SJPDor]: „Szkrufuły. Ta choroba może być z ojca, w dzieciństwie, czyli dziedziczną, albo nabyta w dzieciństwie, gdy dziecko przesycy się potrawami” [Metoda 1888: 150]; „Głuchota, przypadkiem nabyta, jak np po tyfusie, po febrze nerwowej lub po zapaleniu mózgu pojawiająca się” [Metoda 1888: 180]. Formacja *nabyty* pochodzi od czasownika *nabyć* w jego dawnym znaczeniu 'zachorować' [SL; SW; SJPDor daw.] STLP, SLP i WSM nie notują;

– **przypadkowe**: 'niezdeteminowane przyczynowo, będące wynikiem przypadku' [SL; SW; SJPDor]: „suchoty mogą być przypadkowe lub dziedziczne” [Metoda 1888: 141]. *Przypadkowy* to derywat od rzeczownika *przypadek* 'zbieg okoliczności, zrządzenie losu' [SW], a to z kolei pochodzi od *przypaść* 'zdarzyć się, trafić' [Boryś 2008: 499]. Określenie notują STLP [1881: 492] i SLP [1905: 674]. Nie występuje w WSM;

– **z ojca**: 'dziedziczne, odziedziczone po przodkach' [słowniki nie notują]: „Ta choroba może być z ojca, w dzieciństwie, czyli dziedziczną, albo nabyta w dzieciństwie, gdy dziecko przesycy się potrawami” [Metoda 1888: 150]. Jest to wyrażenie

podobnie po raz pierwszy w *Iliadzie* Homera, odnosiło się pierwotnie do wojny domowej 'szybko rozchodzącej się po kraju'. Hipokrates, opierający się na opisach Tukidydesa o wojnie peloponeskiej z ok. 430 r. p.n.e., podczas której wybuchła ogromna zaraza, zastosował określenie to w sensie medycznym. *Epidemia* oznaczała zatem 'chorobę pojawiającą się sezonowo wśród ludzi zamieszkujących jakiś wspólny teren' [Iwańska 2014: 179–180]. Jeszcze w *Encyklopedii ogólnej wiedzy ludzkiej* z I połowy XIX w. czytamy, że choroby epidemiczne to „choroby napastujące w pewnej miejscowości równocześnie wiele osób. Panujące przez czas krótszy lub dłuższy z rozmaitym natężeniem i przenoszące się najczęściej w kierunku dróg komunikacyjnych; są one po większej części zaraźliwe i zależne od jakiegoś niezwykłego czynnika, zarazka, który może się rozradzać w organizmie i wyczerpywać po pewnym czasie. Do chorób e. należą: cholera, plonica, odra, ospa, błonica, tyfus, morowa zaraza i inne. Niektóre choroby umysłowe i nerwowe przybierały nieraz także charakter epidemiczny” [1873 V: 149]. Ewolucja pojęcia *epidemia* przebiegała zgodnie z rozwojem wiedzy medycznej, a w szczególności immunologicznej. Obecnie oznacza również chorobę szczerzącą się na określonym terenie, ale występującą nagle, w liczbie zachorowań większych aniżeli zwykle. Poza tym termin *epidemia* stosowany jest również w odniesieniu do schorzeń cywilizacyjnych i obejmuje choroby krążenia, nowotwory, choroby alergiczne [Iwańska 2004: 183], a także używany w znaczeniu przenośnym: *epidemia strachu*, *epidemia nienawiści*.

przymiarkowe od *ojciec*⁹ ‘ojciec, przodek’ z psł. **otъcb* ‘ociec’. STLP, SLP i WSM nie notują;

– **z rodziców**: ‘dziedziczne’: [słowniki nie notują]: „Jeżeli choroba liszajowata pochodzi z rodziców czyli że jest dziedziczną w tym razie obok postępowania powyżej oznaczonego, należy pic klejek lniany z 1/3 mleka” [Metoda 1888: 102]. Wyrażenie przymiarkowe od *rodzice* ‘ojciec i matka’, z psł. **rodit’b* ‘członek rodu, połączony więzami krwi’ [Boryś 2008: 499]. W STLP, SLP i WSM nie występuje;

– **zaraźliwe**: ‘zarażające, mogące zarazić, zakaźne, mające w sobie zarazek’ [SL; SW; SJPDor]: (epilepsja) „Nie jest śmiertelną ani zaraźliwą, ale umysłową” [Metoda 1888: 65]; „Zaraźliwe choroby patrz choroby zaraźliwe N° 60.” [Metoda 1888: 163]; „niepotrzebny strach i gwałty powstają gdy się cholera pokaże. Nie jest zaraźliwą, setki razy na sobie próbowałem. Tylko bielizna i posciel zmarłych na cholere jest rażąca” [Metoda 1888: 28–29]; „Choroby zaraźliwe, najsilniejszego najbardziej rażą” [Metoda 1888: 60]; „Differitis: Błona sluzowa i krtan zaatakowane i tu t. i. w krtani do końca zostaje ta zaraźliwa choroba” [Metoda 1888: 62]. *Zaraźliwy* pochodzi od czasownika *zarazić*, a ten od *razić* ‘bić, uderzać’, z psł. **raziti* ‘ciąć, siec, zadawać ciosy, uderzać’ [Brückner 2000: 454; Boryś 2008: 511]. STLP z 1881 nie notuje. Pojawia się w SLP [1905: 759]. Obecnie, podobnie jak w dawnej nomenklaturze medycznej, *zaraźliwy* odnosi się do zdolności przenoszenia się danej choroby z osobnika chorego na zdrowego [WSM 1996: 1530].

Ze względu na przebieg i stan dolegliwości autor *Metody* wyróżnia choroby:

– **chroniczne**: ‘przeciągające się, nieustanne, przewlekłe, długotrwałe’¹⁰ [SW; SJPDor]: „Jeśli ta choroba stanie się chroniczną, wtedy spodziewać się astmy, hydropsii piersiowej, zamulenia pęcherza, a nawet sparalizowania” [Metoda 1888: 7–8]; „Reumatyzm: jest dwojaki, ostry z gorączką i zapaleniem miejsc z zaziębnienia pochodzącem, chroniczny u ludzi starszych” [Metoda 1888: 125]. *Chroniczny* w znaczeniu medycznym, czyli ‘przewlekły, zastarzały, długotrwały’ wywodzi się z gr. *chrónos* ‘czas’ [Kopaliński 2000: 96], *chronikós* ‘dotyczący czasu’ [SJPDor]. STLP i SLP nie notują. Dziś w nazewnictwie lekarskim częściej używane jest określenie *przewlekły (choroba przewlekła)*, ale mówimy o *chronicznym zespole zmęczenia* [WSM 1996: 198];

– **gorączkowe**¹¹: ‘przebiegające z gorączką, z podwyższoną ciepłotą ciała’: [SL i SW bez objaśnienia, w SJPDor ‘występujący podczas gorączki, będący objawem gorączki’]: „powstaje przy gorączkowych chorobach skóry, np. przy odrze” [Metoda

⁹ Mianownikowa postać *ojciec* jest wtórna i powstała na temacie przypadków zależnych *ojc-*, w których grupa spółgłoskowa *-ćc-* rozwinęła się w *-jc-* [Brückner 2000: 377; Boryś 2008: 385].

¹⁰ Określenie *chroniczny* w odniesieniu do chorób pojawiło się w XVIII w. W słowniku Samuela Bogumiła Lindego *chroniczny* dotyczy jeszcze czasu i znaczy ‘czasowy, doczesny’ [SL I 263].

¹¹ Można by tu mówić także o symptomie towarzyszącym chorobie.

da 1888: 16]. Nazwanie pochodzi od rzeczownika *gorączka*¹² ‘wielkie rozpalenie ciała, podwyższenie ciepłoty ciała’ [SL; SW]. Jest poświadczony w STLP [1881: 441] i w SLP [1905: 578]. WSM nie notuje;

– **gwałtowne**: ‘bardzo silne, o znacznym natężeniu’ [SL; SW; SJPDor]; (zapalenie płuc) „Ta choroba jest gwałtowną, a łatwo daje się uleczyć gdy jest Dermatobiotykon pod ręką” [Metoda 1888: 163]. Przymiotnik *gwałtowny* pochodzi albo od rzeczownika *gwałt* [stp. *gewalt*, z nm. *Gewalt*] ‘przemoc, zniewolenie, siła’ [Brückner 2000: 164; Boryś 2008: 189; Kleszczowa 2003: 57; Jankowiak 2006 II: 152], albo jest to derywat odczasownikowy i wywodzi się od *gwałtować* ‘pilnie wymagać czegoś, naglić, pilić’ [Kleszczowa 2003: 57]. Używanie tego słowa w terminologii medycznej poświadczają STLP [1881: 443] i SLP [1905: 581]. WSM nie notuje. Dzisiaj mówimy o *gwałtownym przebiegu choroby*, a nie o samej chorobie;

– **lekkie**: ‘łagodne, słabe’ [SW], ‘charakteryzujące się niewielkim stopniem natężenia, niezbyt niebezpieczne’ [SJPDor]: „Lekcewazymy lekkie przeziębienie organizmu, bo niewiemy, że z niego wywodzi się cały szereg cierpień” [Metoda 1888: I]. *Lekki* został przejęty z prasłowiańszczyzny [Kleszczowa 2003: 98], wywodzi się z psł. **lbgьkь* ‘mający niewielki ciężar, lekki’, z przyrostkiem *-*kь*, od szcążkowo zachowanego psł. przymiotnika **lbgь* ‘lekki’ [Boryś 2008: 283]. Aleksander Brückner wywodzi *lekki* od słowa *legki*, które zachowało się w narzeczach, np. *lgo* ‘o łagodnym powietrzu’, dawniej też *leguchny* oraz *leguczki* [Brückner 2000: 293]. Słowniki terminologii medycznej nie notują. W mianownictwie lekarskim funkcjonuje ‘choroba o łagodnym przebiegu’, natomiast *lekki* odnosi się obecnie do stopnia niesprawności intelektualnej lub motorycznej (za: <https://www.medonet.pl/zdrowie,stopnie-niepelnosprawnosci---lekki--umiarkowany--znacznym--niepelnosprawnosci-dzieci,artykul,1729699.html/> [dostęp 11.10.2020]);

– **nagle**: ‘niespodziewanie zjawiające się’ [SW; SJPDor]: „Nagle zaziębienie, lub zbytnie zebranie się humorów, przy pracy mozołnej, przy grze, przy hulance, i. t. p. sprowadzają chorobę płucną” [Metoda 1888: 54]; „Gdy wypadkiem ruptura nagle wystąpi, wtedy zapalenie kiszek w pogotowiu bywa” [Metoda 1888: 129]. Psł. **naglь* ‘gwałtowny, prędko, szybko’¹³ nie ma pewnej etymologii. Być może jest to formacja pochodna od rdzenia **nag-* ‘siła, moc’ z przyrostkiem *-*lь* [Boryś 2008: 348]. Brückner dopuszcza możliwość, że przymiotnik *nagły* bierze swój początek od *nagi* z przyrostkiem -*l-* [Brückner 2000: 353]. Określenie jest poświadczony w STLP [1881: 461], do dziś występuje w języku ogólnym [WSJP PAN];

– **nieuleczalne** ‘takie, których nie można wyleczyć’ [SW; SJPDor]: „Na innym miejscu opisałem wszystko jasno i zwięzle jak w tym razie i w innych sposobach hydropatyą leczyć np. w żółtaczce, w tyfusie i w paralizach, które za nieuleczalne

¹² Gorączka ‘temperatura ciała wyższa od normalnej, będąca objawem choroby’ pochodzi od *gorący* ‘mający wysoką temperaturę, silnie nagrany’ [Boryś 2008: 172].

¹³ Przymiotnik *nagły* w pierwotnym znaczeniu ‘prędko, szybko, gwałtowny’ jest poświadczony w tekstach staropolskich.

uznanem zostały” [Metoda 1888: 13]; „Choroba nerkowa. Ta jest czasem nieuleczalna” [Metoda 1888: 55]; „Rak w żołądku (Skir) jest podobno nieuleczalnym” [Metoda 1888: 125]. *Nieuleczalny* to postać z negacją od przedrostkowego czasownika *uleczyć*, a to od *leczyć*, psł. **lěčiti* ‘leczyć, kurować, uzdrawiać’ [Borys 2008: 282]. Określenie używane w nomenklaturze medycznej (*morbus incurabilis*) ‘choroba, która według obecnego stanu wiedzy lekarskiej nie daje szans na powrót do zdrowia’. Notują: STLP [1881: 465], SLP [1905: 624] i WSM [1996: 185];

– **ostre** ‘o chorobie: szybkie, gwałtowne’ [SL; SW], ‘ciężkie, występujące w intensywnej formie’ [SJPdor]: „Reumatyzm: jest dwojaki, ostry z gorączką i zapaleniem miejsc z zaziębnienia pochodzącem, chroniczny u ludzi starszych” [Metoda 1888: 125]. Przymiotnik *ostry*, notowany w polszczyźnie od XIV w. pochodzi od psł. **ostrъ* ‘ostry’ [Borys 2008: 402]. Jako określenie choroby jest notowany przez STLP [1881: 474] i SLP [1905: 641]. W obecnym słownictwie lekarskim występuje najczęściej z dodatkowym członem, np.: *ostra choroba zakaźna* (<https://www.poradnikzdrowie.pl/tag/ostra-choroba-zaka%C5%BAna,tg-pRtS-x7YZ-5wVV/> [dostęp 11.10.2020]); *ostra choroba żylna* (<https://www.sigvaris.com/pl/pl/wskazania/ostra-choroba-%C5%BCylna/> [dostęp 11.10.2020]); *ostra choroba rumieniowa* (<https://podyplomie.pl/medycyna/27011,ostra-choroba-rumieniowa/> [dostęp 11.10.2020]);

– **piorunujące**: ‘szybkie, błyskawiczne, nagłe, działające jak piorun’ [SL; SW; SJPdor]: „Anewryzm sercowy to choroba piorunująca” [Metoda 1888: 5]. Ten imiesłów przymiotnikowy pochodzi od *piorunować* (psł. **pъrati*) ‘gwałtownie, groźnie występować’ [SL; SW; SJPdor]. Notują STLP [1881: 479] i SLP [1905: 649];

– **rozwinięte**: ‘ukształtowane, zaawansowane’ [SW; SJPdor]; „niech się leczyć daje, zupełnie tak samo, jak w atakach rozwiniętej choroby” [Metoda 1888: 30]. Formacja pochodna od czasownika *rozwinąć* ‘rozszerzyć, rozbudować, powiększyć’ [SL; SW; SJPdor]. Słowniki medyczne nie notują;

– śmiertelne: ‘mogące spowodować śmierć’ [SL; SW; SJPdor]: (epilepsja) „Nie jest śmiertelną ani zarazliwą, ale umysłową” [Metoda 1888: 65]. Przymiotnik *śmiertelny* (z czes.) w XV wieku zastąpił formację rodzimą *śmiertny* [Brückner 2000: 532]. Dla Krystyny Kleszczowej jest to derywat odrzeczownikowy. Pochodzi od śmierć, psł. **smřtь*, co z pie. **sŭ-* ‘dobry’ i **mřtŭ-* ‘śmierć’ [Borys 2008: 618] z rozszerzonym sufiksem *-ny* [Kleszczowa 2003: 34–35 i 51]. Określenie poświadczane w STLP [1881: 504] i w SLP [1905: 696];

– **zaniedbane** ‘nielezione’ [w tym znaczeniu słowniki nie notują]: „Choroba biodrowa jest to cierpienie główki stawowej w biodrze, które często za reumatyzm biorą, zaniedbana ta choroba robi nogę krotszą” [Metoda 1888: 32]; „U starszych, gdzie ruptura zaniedbana i już błona pękła, jedynie bandaż jako wstrzymujący dalsze pęknięcie się kiszki, ratować może” [Metoda 1888: 128]. Jest to formacja pochodna od *zaniedbać* [Borys 2008: 111] w sensie ‘zbyć, niedbale chodzić koło czego, z nienależytą pilnością, nie zrobić czego przez niedbalstwo, lekceważenie’ [SL; SW; SJPdor]. Słowniki medyczne nie rejestrują;

– **zastarzale** – o chorobach: ‘nieleczone’ lub ‘zadawnione’ [SL; SW; SJPDor daw.]: „są to małe cierpienia w porównaniu z paraliżem – reumatyzmem – podagrą – lub febrą zastarzałą” [Metoda 1888: XVII]; „Jeżeli Tryper bardzo zastarzały i do oczu sięga, lub w podobieństwie gruczołów skrufulicznych występuje, to zaaplikować dermatobiotykon” [Metoda 1888: 158]. Jest to derywat od *zastarzeć* ‘zadawnić się, zestarzeć’ [SW]. Notują STLP [1881: 531] i STL [1905: 751]. Dziś już w słownictwie medycznym nieużywany;

– **zjadliwe**: ‘złośliwe, zagrażające życiu i zdrowiu’ [SL; SW], ‘trawiące, niszczące’ [SJPDor]: (żółtaczką) „Jest to choroba zjadliwa nawet śmiercią grożąca” [Metoda 1888: 269]. Jest to przymiotnik notowany od I poł. XVII w. [WSJP PWN], który pochodzi od czasownika *zjadać* [Kleszczowa 2003: 69], co od *jadać*, psł. **ědati* ‘jeść’, forma przedrostkowa psł. **сън-ědati* ‘zjadać’ [Boryś 2008: 202]. Jego użycie poświadczają STLP [1881: 534] i STL [1905: 758]. MEM notuje *zjadliwość* ‘zdolność drobnoustrojów chorobotwórczych do rozmnażania się w zaatakowanym organizmie’ [1979: 1445].

Ze względu na zaburzenia [upośledzenia] czynności psychicznych oraz narządów i tkanek Zmijewski stosuje następujące określenia chorób:

– **nerwowe**: ‘dotyczące nerwów’¹⁴ [SW; SJPDor]: „Przytłumienie chorób nerwowych, gastrycznych, wyrzutów skornych: ospy, szkarlatyny, odry, bywają przyczyną tej wielkiej choroby” [Metoda 1888: 66]; „Cierpienia nerwowe, spazmy, bicie serca, hypochondrya, są to rzeczy należące najczęściej do tajemnic kobiet” [Metoda 1888: 53]. Jest to formacja pochodna od rzeczownika *nerw* ‘twór będący narządem czucia i pośrednikiem wszystkich wrażeń zmysłowych’ [SW], z łac. *nervus* ‘ścięgno, mięsień’ [Kumanecki 1965: 325]. STLP [1881: 463] podaje bez kontekstu, a w STL [1905: 621] w skupieniu *niedomoga nerwowa*¹⁵ [bez objaśnienia];

– **umysłowe**: ‘dotyczące umysłu, mentalne’ [SL; SW; SJPDor]: (epilepsja) „Nie jest śmiertelną ani zarazliwą, ale umysłową” [Metoda 1888: 65]. *Umysłowy* to derywat odrzeczownikowy od *umysł* ‘rozum, sposób myślenia’ [Kopaliński 2008: 667]. Zestawienie *choroba umysłowa* w nomenklaturze medycznej funkcjonowało jeszcze w XX w., co poświadczają STLP [1881: 517] i SLP [1905: 560]. Obecnie mówimy o chorobach psychicznych. Jest to termin zbiorczy, obejmuje bowiem wszelkie zaburzenia typu psychotycznego (omamy, urojenia, zaburzenia nastroju, emocji). W węższym znaczeniu to synonim psychozy [WSM 1996: 187];

– **gastryczne**: ‘żołądkowe’¹⁶ [SL; SW; SJPDor]: „Przytłumienie chorób nerwowych, gastrycznych, wyrzutów skornych: ospy, szkarlatyny, odry, bywają przy-

¹⁴ SL jeszcze nie notuje, SW nie w odniesieniu do choroby. Prawdopodobnie chodzi tu o zaburzenia psychiczne (nerwice i psychozy), ale na podstawie cytowanych z *Metody* kontekstów nie zawsze można wnioskować, że Zmijewski nie zalicza do nich także schorzeń układu nerwowego objawiających się np. zaburzeniami ruchowymi różnych części ciała.

¹⁵ Chodzi tu najprawdopodobniej o dysfunkcję pęcherza moczowego i nerek (<http://www.czytelniamedyczna.pl/4831,dysfunkcja-neurogenna-pecherza-moczowego.html/> [dostęp 17.10.2020]).

¹⁶ SL jeszcze nie notuje.

czyną tej wielkiej choroby” [Metoda 1888: 66]. Przymiotnik *gastryczny* pochodzi od gr. *gastēr* ‘brzuch, żołądek, macica’ [Kopaliński 2000: 187]. STLP i SLP nie notują. Występuje we współczesnej terminologii lekarskiej [WSM 1996: 394–395];

– **moczowe**: ‘związane z moczem’ [SW i SJPDor]: „Dolegliwości moczowe. Pić klejek lniany, owsiany, lub konopny z nasienia, jeść zupę z kaszy owsianej, z ryżu, z mąki” [Metoda 1888: 64]; „Pęcherz [...] patrz N° 68. Dolegliwości Moczowe” [Metoda 1888: 121]. Zmijewski zalicza do nich choroby pęcherza moczowego. Jest to derywat odrzeczownikowy od *mocz* [SW; WSJP PAN]. Notowany w STLP [1881: 459] i w STL [1905: 613] występuje w zestawieniu *dolegliwości moczowe*. We współczesnych słownikach i encyklopediach medycznych nie ma adnotacji o chorobach moczowych, natomiast przymiotnik ten wchodzi w skład nazw anatomicznych, np. *pęcherz moczowy* [MEM 1079: 900; WSM 1996: 991], *układ moczowo-płciowy* [MEM 1979: 1287; WSM 1996: 1408], stąd dziś mowa o chorobach układu moczowego lub moczowo-płciowego. Wyjątek stanowi *kamień moczowy*;

– **sercowe**: ‘związane z sercem’ [SW; SJPDor]: „Choroby sercowe, Patrz serce N° 168, 169” [Metoda 1888: 56]. Przymiotnik od *serce* [SW], z psł. **sǫdъce* [Boryś 2008: 542]. W polszczyźnie w „postaci wykolejonej”, to znaczy z redukcją grupy *-rdc-* ≥ *-rc-* oraz po rozszerzeniu *-ir-* ≥ *-er-* i depalatalizacji nagłosowego ś- [Wysocka 1980: 155]. W STLP jest poświadczony w zestawieniu *sercowy dółek* [1881: 501], a w STL w *dychawica sercowa* [1905: 689]. Obecnie w terminologii medycznej funkcjonuje określenie *choroby serca*, ale mówi się też o *chorobach sercowo-naczyniowych* (<https://www.labtestsonline.pl/choroba/choroby-sercowo-naczyniowe> [dostęp 11.10.2020]), *zespole płucno-sercowym* [WSM 1996: 1218] lub o *zapaleniu mięśnia sercowego* [MEM 1979: 1123]. W polszczyźnie ogólnej zestawienie *choroby sercowe* używane jest do dziś [WSJP PAN];

– **skórne / skurte**: ‘dotyczący skóry, występujący na skórze’ [SW; SJPDor]: „Skurte wyrzuty patrz Liszaje¹⁷ N^{er} 114. 113.” [Metoda 1888: 133]; „Skórne choroby „patrz Liszaje N^{er} 113, 114.” [Metoda 1888: 133]. *Skórny* pochodzi od *skóra* [Brückner 2000: 495; SW VI 171], a to z psł. **skora* ‘skóra, kora, powłoka’ [Boryś 2008: 553]. Jak widać z przytoczonych przykładów, Zmijewski zalicza do chorób skórnych te, które charakteryzowały się wysypką. Ma świadomość, że są to schorzenia o różnej etiologii: „Rozmaite są liszaje i wiele trudności zadawały chorym i lekarzom” [Metoda 1888: 100]. Przymiotnik *skórny* [brak kontekstu uniemożliwia sprecyzowanie jego znaczenia] notują STLP [1881: 502] i STL [1905: 692]. We współczesnej medycynie określenie *skórne* odnosi się do chorób, których podstawowe objawy występują na skórze jako wykwyty, a także w jej przydatkach, czyli gruczołach łojowych, potowych, na włosach i na paznokciach [MEM 1979: 1137], czyli nieco szerzej niż w pracy Zmijewskiego;

¹⁷ Liszaj dawniej oznaczał wszelkie zmiany skórne, których zasadniczym elementem były grudki. Obecnie nazwa zawężyła znaczenie tylko do *liszaja płaskiego* [WSM 1994: 680].

– **skóry** ‘dotycząca skóry’: „powstaje przy gorączkowych chorobach skóry, np. przy odrze” [Metoda 1888: 16]. Określenie stanowi rzeczownik *skóra*¹⁸ w genetiwie. Słowniki medyczne nie notują.

Kolejną grupę określeń stanowią te, które charakteryzują chorobę ze względu na:

a) wiek:

– **dziecięce**: ‘właściwe dziecku’ [SL; SW; SJPDor]: „Mlecznica patrz choroby dziecięce N^{er} 35” [Metoda 1888: 106]. Kleszczowa uważa, że *dziecięcy* to przymiotnik paradygmataczny, który powstał przez włączenie rozszerzonego tematu *-ęc-* do odmiany [Kleszczowa 2003: 121], natomiast dla Władysława Borysia jest to formacja pochodna od *dziecię* ‘dziecko; potomek’, z psł. **dětę*, co z kolei uznaje za formę syngulatywną od psł. rzeczownika zbiorowego **dětъ* ‘dzieci, dziatwa’ z przyrostkiem **-ęt-*, tworzącym nazwy istot młodych [Boryś 2008: 139]. STLP nie notuje, pojawia się w SLP [1905: 573]. Obecnie w nomenklaturze medycznej mówi się o *chorobach wieku dziecięcego*;

– **dziecinne**¹⁹: ‘właściwe dziecku’ [SL; SW; SJPDor]: „Choroby dziecinne zowią się także które dzieci ze sobą na świat przynoszą” [Metoda 1888: 52]. To formacja pochodna od rzeczownika *dzieci* ‘małoletni’, z psł. **děti* ‘dzieci, dziatwa’ [Boryś 2008: 139] z przyrostkiem *-ny* [Kleszczowa 2003: 35 i 37]. Według Lucyny Jankowiak jest to przymiotnik od *dziecina* ‘niemowlę’ [Jankowiak 2006: II: 114]. Określenie *dziecinny*, powszechnie jeszcze w XVIII i XIX w. (*choroby dziecinne* notuje Apolinary Wieczorkiewicz w poradniku z 1725 r.), dziś w nazewnictwie medycznym nie jest już używane. Nie notują także wcześniejsze słowniki lekarskie z 1881 i z 1905 r.;

– **starcze** ‘dotyczące starców’: [SW; SJPDor]: „choroba starcza poznaje się po wielkim opadnięciu sił i po niespokojności pod czas snu” [Metoda 1888: 70]; „Leczy woda żywiana wszystkie cierpienia osądzone jako nieuleczalne – zarazy morowe, febry²⁰ starcze, bo krew czyści i krążenie jej utrzymuje” [Metoda 1888: 173]. *Starczy* to derywat od *starzec* ‘człowiek stary, sędziwy’ [SW], z psł. **starьcbъ* [WSJP PAN]. Określenie powszechnie używane w nomenklaturze medycznej XIX w. [STLP 1881: 507], dziś występuje w zestawieniu *uwiad starczy* [WSM 1996: 1422] i oznacza marazm, tj. postępujące zmiany anatomiczne i fizjologiczne, powodujące wyniszczenie organizmu [np.: zanik tkani tłuszczowej, wiotkość skóry, osłabienie układu kostnego lub władz umysłowych], spowodowane złym

¹⁸ Skóra ‘powłoka zewnętrzna ciała ludzkiego, zwierzęcego’ [SL; SW; SJPDor] z psł. **skora* ‘skóra, kora, powłoka’ [Boryś 2008: 553].

¹⁹ Na dużą wariantywność formacji pochodnych od rzeczowników osobowych w dawnej polszczyźnie zwróciła uwagę Kleszczowa. Do synonimów zalicza: *dzieciński*, *dziecięcy*, *dziecinny* i *dziecki* [Kleszczowa 2003: 25]. Mogą one jednak różnić się znaczeniem. Jak wynika z opracowań innych badaczy, *dziecięcy* odnosi się do niemowląt [Jankowiak 2006 II: 114], natomiast *dziecinny* do dzieci w okresie poniemowlęcym do siódmego roku życia. SL definiuje okres ten następująco: ‘wiek dziecinny, po upłynnionym wieku, trwa do lat około siedmiu’ [SL]. W poradniku Zmijewskiego to rozróżnienie już nie funkcjonuje.

²⁰ Febra to hiperonim oznaczający wszelkiego rodzaju gorączki.

odżywianiem, niemożliwością przyswojenia wybranych składników spożywanych pokarmów, a także zanikiem kory mózgowej [WSM 1996: 704];

b) płeć:

– **kobiece** ‘właściwe dla kobiety, związane z kobietą’ [SW; SJPDor]: „Choroby kobiece opisane po szczególe pod Anemia, Hystria, upławy, menstruacye czyli периоды miesięczne” [Metoda 1888: 52–53]. Jest to derywat odrzeczownikowy, pochodzi od słowa *kobieta*²¹, którego etymologia jest niepewna²² [Boryś 2008: 241]. Przymiotnik *kobięcy*, notowany od 1778 r. [SEBan I 313] jest jeszcze poświadczony w STLP [1881: 448]. W SLP, WSM i WEM nie występuje. We współczesnej polszczyźnie *choroby kobiece* odnoszą się do schorzeń narządu rodnej kobiety [WSJP PAN].

Wnioski

Analiza semantyczna, genetyczna i strukturalna określeń chorób w *Metodzie* Zmijewskiego wykazała, że określenia te charakteryzują choroby ze względu na mechanizm ich powstania, czyli w jaki sposób czynnik chorobotwórczy dostaje się do organizmu i wywołuje chorobę (*dziedziczna, nabyta, z ojca*), przebieg schorzenia (*gwałtowna, lekka, nieuleczalna*), upośledzenie czynności psychicznych oraz narządów i tkanek (*nerwowa, skórna, umysłowa*), wskazują także na wiek (*dziecięca, starcza*) i płeć pacjenta (*kobieca*). Chociaż wiele z nich notują: *Słownik terminologii lekarskiej polskiej* z 1881 r. (46,9%) i *Słownik lekarski polski* z 1905 r. (40,6%), to szereg z tych określeń znaczenia medycznego nabiera dopiero w charakterystycznych zestawieniach – to znaczy – gdy łączą się ze słowami: *choroba* [-y], *cierpienie* [-a], *dolegliwość* [-i] lub z nazwami konkretnych jednostek chorobowych, np.: *choroby skóry, cierpienia nerwowe, dolegliwości moczowe, przeziębienie lekkie, febra zastarzała, tryper zastarzały, febrы starcze*. Zasób użytych przez Zmijewskiego określeń jest adekwatny do ówczesnej, popularnie wyłożonej wiedzy medycznej, natomiast stosowanie jednostek o zróżnicowanym stopniu terminologiczności, a szczególnie tych używanych w polszczyźnie ogólnej w szerokim zakresie znaczeniowym, które tylko w określonym kontekście odnosimy do choroby, wynika z przeznaczenia poradnika. Nie bez znaczenia jest fakt, że był on kierowany do niespecjalistów, co podkreślał sam autor: „Rzecz napisana popularnie i rzeczy składające lekarstwa moje, wszystkie są znane – trucizny w nich niema – wiec

²¹ Rzeczownik notowany w polszczyźnie od XVI w. Początkowo było to pogardliwe lub lekceważące nazwanie osoby płci żeńskiej i występowało głównie w literaturze sowizdrzalskiej [Brückner 2000: 241]. Zmiana zabarwienia z pejoratywnego na neutralne nastąpiła dopiero w XVIII w. [Boryś 2008: 241].

²² Jest to prawdopodobnie polska innowacja, która zdaniem Brücknera pochodzi od podstawy *koby* ‘kobyła’ lub *kobu* ‘chlew’ z przyrostkiem *-ieta* [Brückner 2000: 241]. Według Borysia podstawa słowa *kobieta* nie została ustalona [2008: 241].

bez obawy każda matka, dla utrzymania zdrowia swych dzieci i służebników, lub własnego zdrowia, powinna kupić tę książeczkę i czytać” [*Metoda* 1888: VIII–IX]. Musiał zatem stosować słownictwo zrozumiałe dla nich²³. We współczesnej terminologii medycznej określenia te funkcjonują rzadko, a te, które przetrwały (wraz z rozwojem wiedzy), uszczegółowiły lub zawężyły swoje znaczenie. Są jednak nadal żywotne w polszczyźnie ogólnej i podobnie jak w XIX w., ich medyczny charakter uwidacznia się dopiero w określonym kontekście.

Wśród nazwań przeważają jednostki rodzime (84,4%). Są to wyrazy odziedziczone z prasłowiańszczyzny lub utworzone na gruncie języka polskiego, np.: *dzie-dziczny, gorączkowy, piorunujący, sercowy, dziecięcy, kobiecy*. Tylko 15,6% stanowią określenia utworzone od obcej podstawy, np.: *gastryczny, chroniczny, epidemiczny*.

Wśród określeń dominują struktury jednowyrazowe (93,75%), wyrażone przez przymiotniki i imiesłowy przymiotnikowe (90,6%) głównie na *-ny, -owy, -ty*. Wyjątkowo pojawia się rzeczownik w genetywie: (*choroby*) *skóry*. Tylko 6,25% stanowią wyrażenia przyimkowe: (*choroby*) *z ojca; z rodziców*.

Skróty

MEM	– <i>Mała encyklopedia medyczna</i> , red. Rożniatowski
SJPDor	– <i>Słownik języka polskiego</i> , red. W. Doroszewski
SL	– <i>Słownik języka polskiego</i> S.B. Lindego
SLP	– <i>Słownik lekarski polski</i>
STLP	– <i>Słownik terminologii lekarskiej polskiej</i>
SW	– <i>Słownik języka polskiego</i> , red. J. Karłowicz, A. Kryński, W. Niedźwiedzki
USJP	– <i>Uniwersalny słownik języka polskiego</i> , red. S. Dubisz
WSJP PAN	– <i>Wielki słownik języka polskiego PAN</i>
WSM	– <i>Wielki słownik medyczny</i>

czes.	– czeski
gr.	– grecki
łac.	– łaciński
nm.	– niemiecki
pie.	– praindoeuropejski
psł.	– prasłowiański
stp.	– staropolski
daw.	– dawny

²³ O stosowaniu języka niespecjalistycznego w tekstach o charakterze medycznym zwróciła uwagę Lucyna A. Jankowiak, która opisała słownictwo medyczne Stefana Familirza. Jak słusznie zauważyła, Familirz, kierując zielnik do czytelników niezwiązanych z medycyną, „musiał posłużyć się językiem zrozumiałym dla nich, a więc odwołać się do istniejącej już tradycji mówienia o medycynie i jej potocznej znajomości, funkcjonującej w świadomości odbiorców jego herbarza” [Jankowiak 2005 I: 311].

BIBLIOGRAFIA

- Bańkowski A., 2000, *Etymologiczny słownik języka polskiego*, t. I–II, Warszawa.
- Borowicz T., Ciechanowski S., Domański S., Kryński L. (oprac.), 1905, *Słownik lekarski polski*, Kraków.
- Boryś W., 2008, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Kraków.
- Brückner A., 2000, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, wyd. IX, Warszawa.
- Brzeziński W. (red.), 1988, *Język osobniczy jako przedmiot badań lingwistycznych*, Zielona Góra.
- Czaplicki B., 2005, *Mniszki klaryski kapucynki na ziemiach polskich w latach 1860–1945*, „Śląskie Studia Historyczno-Teologiczne”, nr 38(1), s. 173–197.
- Doroszewski W. (red.), 1958–1969, *Słownik języka polskiego*, t. I–XI, Warszawa. (<http://sjp.pwn.pl/doroszewski/>).
- Drwęcki A., 2003, *Cmentarz parafialny w Przasnyszu*, Przasnysz.
- Dubisz S. (red.), 2003, *Uniwersalny słownik języka polskiego*, t. I–IV, Warszawa.
- Encyklopedia ogólnej wiedzy ludzkiej*, 1873, wydana pod kierunkiem Redakcyj Tygodnika Ilustrowanego i Wędrowca, t. V, Warszawa.
- Iwańska J., 2014, *Znaczenie terminu epidemia w starożytnej literaturze grecko-rzymskiej. Próba analizy na wybranych przykładach*, „Seminare”, t. 35, nr 4, s. 175–184.
- Karłowicz J., Kryński A., Niedźwiedzki W., 1900–1927, *Słownik języka polskiego*, t. I–VIII, Warszawa (<http://ebuw.uw.edu.pl/publication/254>).
- Kleszczowa K., 2003, *Staropolskie derywaty przymiotnikowe i ich perspektywiczna ewolucja*, Katowice.
- Kopaliński W., 2000, *Słownik wyrazów obcych i zwrotów obcojęzycznych z almanachem*, Warszawa.
- Kumanecki K., 1965, *Słownik łacińsko-polski*, według słownika H. Mengego i H. Kopii, Warszawa.
- Jankowiak L.A., 2005, *Słownictwo medyczne Stefana Familirza*, t. I, Warszawa.
- Jankowiak L.A., 2006, *Słownictwo medyczne Stefana Familirza*, t. II, *Słownik*, Warszawa.
- Jankowski S., Oettinger J., Kremer A., Majer J. (oprac.), 1881, *Słownik terminologii lekarskiej polskiej*, Kraków.
- Linde S.B., 1854–1860, *Słownik języka polskiego*, t. I–VI, Lwów (<http://kpbc.umk.pl/dlibra/publication?id=8173>).
- Paluszak-Bronka A., 2018, *Co można powiedzieć o autorze na podstawie jego rękopisu? Rozważania językoznawcy*, „Prace Językoznawcze” XX, nr 3, Olsztyn, s. 123–137.
- Roźniatowski T. (red.), 1979, *Mała encyklopedia medyczna*, Warszawa.
- Widłak-Piernikowa T. (red. prowadzący), 1996, *Wielki słownik medyczny*, Warszawa.
- Wieczorkiewicz A., 1725, *Compendium Medicum Auctum To iest Krotkie Zebranie y opisanie Chorob, Ich różności, przyczyn, znaków, sposobow do leczenia, Także różnych sposobow robienia Wodek, Oleykow, Iulepow, Syropow, Konfitur, Maści, Plastrow &c. y różnych osobliwych rzeczy: Na Siedm Traktatow Rozdzielone / Y teraz świeżo przez tegoż Authora z errorow Typograficznych expurgowane, Z przydatkiem osobliwych Chorob tak męskich, iako y Białogłowskich, y Dziecinnych. Dla większey wygody ludzkiej Przedrukowane Roku Pańskiego 1725 w Drukarni Jasney Gory Częstochowskiej*, Częstochowa.
- Wysocka F., 1980, *Polska terminologia lekarska do roku 1838*, t. I: *Anatomia. Proste prymarne nazwy niemotywowane*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk.
- Zieliński K. W., 2019, *Słownik pochodzenia nazw i określeń medycznych. Antyczne i nowożytnie dzieje chorób w ich nazwach ukryte*, wydanie II (poprawione i uzupełnione), Bielsko-Biała.

NETOGRAFIA

<https://bliskopolski.pl/leksykon/mariusz-bondarczuk>
<https://www.medonet.pl/zdrowie,stopnie-niepelnosprawnosci---lekki--umiarkowany--znaczn--niepelnosprawnosc-dzieci,artykul,1729699.html>
<https://www.poradnikzdrowie.pl/tag/ostra-choroba-zaka%C5%BAna,tg-pRtS-x7YZ-5wVV>
<https://www.sigvaris.com/pl/pl/wskazania/ostra-choroba-%C5%BCylna>
<https://podyplomie.pl/medycyna/27011,ostra-choroba-rumieniowa>
<http://www.czytelniamedyczna.pl/4831,dysfunkcja-neurogenna-pecherza-moczowego.html/>
<https://www.labtestsonline.pl/choroba/choroby-sercowo-naczyniowe/>
<https://www.wsjp.pl/> (*Wielki słownik języka polskiego PAN*)

DEFINITIONS OF DISEASES IN MEDICAL HANDBOOK BY JÓZEF ZMIJEWSKI FROM THE 19TH CENTURY

Summary

This article characterizes disease entities noted in medical handbook *Method of curing with the means not used before* [...], written by Józef Zmijewski in 1888 in terms of semantics, genetic relationships and structural linguistics. These disease entities have been derived from the source text because of their general character meaning they can be used to define many diseases. The terms characterize diseases based on their place and method of origin, the course of the disease, impairment of psychological functions, tissues and internal organs. They also indicate patient characteristics like age and sex. Many of these terms are noted in *Polish dictionary of medical terminology* from 1881 (46.9%) and in *Polish medical dictionary* from 1905 (40.6%) but they gain medical meaning only when used with words such as: choroba [-y], cierpienie [-a], dolegliwość [-i] or with specific names of disease entities, e.g.: skórne choroby, cierpienia nerwowe, dolegliwości moczowe, febra zastarzała, tryper zastarzały, febra starcza. Most names are native units (84.4%). These are words inherited from pre-Slavic languages or created based on Polish language, e.g.: dziedziczny, gorączkowy, piorunujący, sercowy, dziecięcy, kobiecy. Only 15.6% of the terms are based on other linguistic roots, e.g. gastryczny, chroniczny, epidemiczny. Majority of these terms are one-word structures (93.75%) expressed by adjectives and adjectival participles (90.6%), ending with -ny, -owy, -ty. As an exception there is a noun in genitive: (choroby) skóry. Only 6.25% are pronominal expressions: (choroby) z ojca; z rodziców.

Key words: lexis, term, disease, medical handbook, Józef Zmijewski